

Η μελέτη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου υπό το πρίσμα του ψυχρού πολέμου Νίκος Μαραντζίδης

Είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό, που το άνοιγμα των αρχείων στην Ανατολική Ευρώπη μετά την πτώση του κομμουνισμού, προκάλεσε ένα μεγάλο ενδιαφέρον όχι μόνο από τους έλληνες ερευνητές που σε μεγάλο βαθμό ήταν αναμενόμενο αλλά και από τους ερευνητές και ιστορικούς των χωρών που βρίσκονται τα αρχεία. Το συνέδριο αυτό στο Στετίνο πιστοποιεί αυτό το ιδιαίτερα σημαντικό ενδιαφέρον της κοινότητας των Πολωνών ιστορικών για τον ελληνικό εμφύλιο και ιδιαίτερα για την εμπλοκή της Πολωνίας σε αυτόν. Η τελευταία ενεπλάκη με δύο κυρίως τρόπους: τη βοήθεια που παρείχε στον ΔΣΕ κατά τη διάρκεια του πολέμου και δεύτερον με την αποδοχή εκ μέρους της ενός μεγάλου αριθμού πολιτικών προσφύγων.

Ο ελληνικός εμφύλιος θεωρήθηκε πως υπήρξε ο πρώτος θερμός πόλεμος του Ψυχρού Πολέμου. Επρόκειτο, όπως αποκλήθηκε, για ένα νέο είδος πολέμου.¹ Ένας πόλεμος στον οποίο δεν αναμετρήθηκαν μόνο δύο παρατάξεις που διεκδικούσαν την εξουσία. Επιπλέον αυτού, ο ελληνικός εμφύλιος υπήρξε, το πεδίο αντιπαράθεσης πολιτικών και ιδεολογικών σχεδίων για τον κόσμο (Κομμουνισμός εναντίον Φιλελεύθερης Δημοκρατίας) και ο χώρος διεθνών ανταγωνισμών και εφαρμογής παγκόσμιων στρατηγικών (Δόγμα Τρούμαν). Ταυτόχρονα, ενίσχυσε αλλά και χαλιναγώγησε περιφερειακές φιλοδοξίες (Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία), συνέδραμε σε φόβους συνοριακούς (Αλβανία, Ελλάδα), αναδιαμόρφωσε την ταυτότητα εθνοτικών ομάδων (Σλαβομακεδόνες), συνέβαλε στον ανασχεδιασμό διακρατικών συμμαχιών και αντιπαλοτήτων για τουλάχιστον σαράντα χρόνια και τέλος επαναπροσδιόρισε τις διαιρετικές τομές στο πολιτικό σύστημα της Ελλάδας (κομμουνιστές εναντίον

¹ Howard Jones, "A New Kind of War". *America's Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*, New York, Oxford University Press, 1989.

εθνικοφρόνων). Πόσα περισσότερα άραγε θα μπορούσε να περιμένει κανείς από μια εμφύλια διαμάχη στην νοτιοανατολική γωνιά της Ευρώπης;

Όπως εύστοχα, επίσης, έχει διατυπωθεί, σε λίγους εμφυλίους στον 20ό αιώνα παρατηρήθηκε τόσο μεγάλη διεθνής εμπλοκή.² Όμως, εάν η εμπλοκή των δυτικών δυνάμεων και η βοήθεια που δέχθηκε η ελληνική κυβέρνηση από τη Μεγάλη Βρετανία αρχικά, και τις ΗΠΑ στη συνέχεια, είναι ευρέως γνωστή τόσο λόγω του επίσημου διακρατικού χαρακτήρα όσο και του μεγέθους της, η διεθνής εμπλοκή του ανατολικού μπλοκ στον ελληνικό εμφύλιο και η παροχή υλικής και οικονομικής βοήθειας προς το ΚΚΕ παρέμεινε μέχρι πρόσφατα ένα σχετικά ανεξερεύνητο θέμα καθώς μικρό μόνο μέρος των ιστορικών επικέντρωσε τις μελέτες του στο ζήτημα αυτό, μέχρι την πτώση του κομμουνισμού και το άνοιγμα των αρχείων της ανατολικής Ευρώπης.³

Είναι αλήθεια πως, η ανάμιξη της ΕΣΣΔ και των υπόλοιπων Λαϊκών Δημοκρατιών αποτέλεσε αντικείμενο σκληρής πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ των αντιπάλων στον πόλεμο της προπαγάνδας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου και τα μετέπειτα χρόνια. Η πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης προσέφυγε κατ' επανάληψη προς τον ΟΗΕ καταγγέλλοντας την ανάμιξη των γειτόνων της και τη βοήθεια τους προς τους αντάρτες. Οι ελληνικές διπλωματικές υπηρεσίες φρόντιζαν να ενημερώνουν τις ξένες διπλωματικές αποστολές και τους διεθνείς οργανισμούς για την εμπλοκή αυτή των κομμουνιστικών κρατών της Βαλκανικής. Η Βαλκανική Επιτροπή του ΟΗΕ που συγκροτήθηκε (United Nations Committee on the Balkans) επεσήμανε την εμπλοκή των βορείων γειτόνων και ιδιαίτερα των Γιουγκοσλάβων. Από την πλευρά του, το ΚΚΕ αρνήθηκε πεισματικά πως είχε δεχτεί υλική βοήθεια από τις κρατικές οντότητες των Λαϊκών Δημοκρατιών και η όποια βοήθεια που έλαβε από το εξωτερικό προερχόταν αποκλειστικά από τη διεθνιστική αλληλεγγύη που έδειχναν οι κομμουνιστές και άλλοι «δημοκρατικοί πολίτες» στην Ευρώπη⁴. Στη

² Amikam Nachmani, *International Intervention in the Greek Civil War The United Nations Special Committee on the Balkans, 1947-1952*, New York: Praeger, 1990, σ. 3.

³ Από τις εξαιρέσεις στην προ του τέλους του ψυχρού πολέμου εποχή: Irène Lagani, *Les rapports de la Grèce avec ses voisins balkaniques de 1941 à 1949*, Paris: Université Paris I, Thèse de Troisième Cycle, 1985. Επίσης το άρθρο που βασίζεται στη διδακτορική διατριβή της, Irène Lagani, « Les communistes des Balkans et la Guerre Civile Grecque Mars 1946-Août 1949 », *Communisme*, 1986, τχ. 9, σελ. 60-78.

⁴ Van Coufoudakis, "The United States, The United Nations, and the Greek Question 1946-1952", στο Iatrides, John O. (ed.), *Greece in the 1940s. A Nation in Crisis*, Hanover & London, University Press of New England, 1981, σελ. 275-297. Amikam Nachmani, *οπ.παρ.* Θανάσης Σφήκας, *Το χολό άλογο. Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης 1941-1949*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, κεφάλαιο 6, σελ. 209-243. Η απάντηση ΚΚΕ στις καταγγελίες της ελληνικής κυβέρνησης και στις θέσεις της UNSCOB στα:

συνέχεια, με το τέλος του εμφυλίου πολέμου, το θέμα της υποστήριξης του ΚΚΕ από τον διεθνή κομμουνισμό έγινε μέρος της ρητορικής των νικητών. Η αντιμετώπιση των κομμουνιστών ως «ξενοκίνητων» υπήρξε βασική σταθερά του μετεμφυλιακού τοπίου και πυρήνας της ιδεολογίας των *εθνοφρόνων* μέχρι την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών⁵. Οι ηττημένοι από την πλευρά τους, καλλιέργησαν συστηματικά την εικόνα πως στερήθηκαν της ελάχιστης εκείνης βοήθειας από το εξωτερικό που θα τους επέτρεπε να κερδίσουν.

Το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα και ο ελληνικός εμφύλιος

Από τα τέλη του 1945, ο Ζαχαριάδης αναζητούσε τους νέους όρους της εξέγερσης, εκκινώντας αυτή τη φορά από την αναζήτηση της υλικής υποστήριξης του διεθνούς κομμουνιστικού συστήματος, προκειμένου να οργανωθεί σε συστηματικότερη βάση η επικείμενη εξέγερση. Στις αρχές του 1946, μια αποστολή του ΚΚΕ με επικεφαλής τον Μήτσο Παρτσαλίδη έφτασε στη Μόσχα προκειμένου να ζητήσει υλική και πολιτική συμπαράσταση⁶. Οι Σοβιετικοί, στη χρονική αυτή στιγμή, εξακολουθούσαν να προτείνουν τη διπλή στρατηγική χωρίς να έχουν ξεκαθαρίσει ποια από τις δύο υπερείχε μέσα τους: η ένοπλη αυτοάμυνα και προστασία των στελεχών ή η πολιτική κινητοποίηση από την άλλη.

Σταδιακά τα πράγματα απέκτησαν μεγαλύτερη ταχύτητα και άλλη τροπή. Όπως περιγράφει ο ιστορικός Φ. Ηλιού, το επίσημο ταξίδι του Ζαχαριάδη στην Τσεχοσλοβακία τον Μάρτιο του 1946, οι συναντήσεις του με τον Τίτο και η μυστική επαφή του με τον Στάλιν στην Κριμαία αργότερα, είχαν ως βασικό στόχο τη διερεύνηση της δυνατότητας της ενίσχυσης του ένοπλου αγώνα από το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα. Οι απαντήσεις που έλαβε ήταν θετικές.⁷ Τον Απρίλιο του 1946, στη συνάντησή του με τον Βούλγαρο ηγέτη Δημητρώφ στη Σόφια, ο Ζαχαριάδης διατυπώνει συγκεκριμένα αιτήματα που διαβιβάζονται στη Μόσχα την

«Υπόμνημα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης προς τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ», 15 Αυγούστου 1948, στο ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1987, τόμος 6^{ος}, σελ. 471-474. Στα γαλλικά επίσης: «Gouvernement Démocratique Provisoire de Grèce. Réponse au rapport de la Commission Spéciale de l'ONU pour les Balkans», 1948, σελ. 12-29. ΑΣΚΙ/Ψηφιακό Αρχείο ΔΣΕ/ΔΣΕ 13844.

⁵ Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2010, σελ. 43-44, 67-68.

⁶ Artiom Ulunian, «The Soviet Union and the Greek Question, 1946–53, *οπ.παρ.*, σελ. 146.

⁷ Φίλιππος Ηλιού, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ, οπ.παρ.*, σελ.23.

επόμενη κιόλας μέρα. Ο Ζαχαριάδης ζητάει να εγκρίνουν οι Σοβιετικοί τη δημιουργία στη Γιουγκοσλαβία, Αλβανία και Βουλγαρία κέντρων εκπαίδευσης ανταρτών και αξιωματικών (8.000 στη Γιουγκοσλαβία και από 2.000 στην Αλβανία και Βουλγαρία). Ζητάει επίσης πολεμικά εφόδια (κυρίως από Γιουγκοσλαβία), εκδοτικούς μηχανισμούς, χαρτί και μικροφωνικές εγκαταστάσεις⁸.

Από εκείνη τη στιγμή, πριν δηλαδή την ίδρυση του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας που ανακοινώθηκε τον Οκτώβριο του 1946, και πολύ νωρίτερα από το επίσημο ξέσπασμα του Ψυχρού Πολέμου με την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ⁹, το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα ενεπλάκη στην ελληνική σύγκρουση. Η εμπλοκή αυτή κλιμακώθηκε σταδιακά, και, ειδικά από την πλευρά της ΕΣΣΔ, προσεκτικά. Όπως θα ήταν αφελές να θεωρήσει κανείς πως θα μπορούσε να ξεσπάσει κομμουνιστική εξέγερση στην Ελλάδα χωρίς τη συμφωνία των Σοβιετικών και των άλλων συντρόφων, θα ήταν εξίσου αφελές να θεωρήσει πως αυτή η στήριξη στο ελληνικό κόμμα θα ήταν άνευ όρων, πως δεν θα βρισκόταν δηλαδή εξαρτημένη από τις διακυμάνσεις της διεθνούς πολιτικής, ιδιαίτερα σε μια περιοχή τόσο «καυτή» όσο αυτή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της ανατολικής Μεσογείου. Όπως σημειώθηκε και παραπάνω, το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα είχε μπροστά του ένα ρεπερτόριο από επιλογές: μια βέλτιση και περισσότερες από μία υποβέλτιστες. Η εξέλιξη του συσχετισμού δύναμης και οι εκτιμήσεις γύρω από αυτήν έκριναν τις μελλοντικές επιλογές εκ μέρους του σοβιετικού κέντρου και των άλλων κομμουνιστών. Οι Έλληνες κομμουνιστές έπρεπε να αποδείξουν στην πράξη πως ήταν ικανοί να αλλάξουν προς όφελος τους, το συσχετισμό δύναμης ένοπλα και γρήγορα. Εφόσον το κατάφεραν, η στήριξη τους από τους ξένους συντρόφους τους θα αποδεικνυόταν η σοφότερη επιλογή, αν όχι, τα ξένα κομμουνιστικά κόμματα θα έπρεπε να επανεκτιμήσουν τον χρονικό ορίζοντα της επιλογής τους.

Από τα μέσα του 1946, η ΕΣΣΔ, λοιπόν, άρχισε να δείχνει μεγαλύτερη κινητικότητα στο ελληνικό ζήτημα, σημάδι γενικότερης αλλαγής στάσης. Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου, σε ένα ειδικό σημείωμα απευθυνόμενο στους Στάλιν, Μπέρια, Μικοϊάν, Μαλένκοφ και Ζντάνοφ, το ηγετικό στέλεχος του Κόμματος, Μιχαήλ Σουσλόφ εισηγείται την αποστολή χρημάτων, τροφίμων και φαρμάκων στους

⁸ «Τα αιτήματα του γενικού γραμματέα του ΚΚΕ, Ν. Ζαχαριάδη της 26/4/1946» παρατίθεται στο Ιωάννα Παπαθανασίου, «Ήττημένος πρωταγωνιστής: Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στα χρόνια 1945-1950», *οπ.παρ.*, σελ. 252.

⁹ Peter Stavrakis, *οπ.παρ.*, σελ. 99.

Έλληνες αντάρτες¹⁰. Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης, δήλωνε αργότερα πως είχε συζητήσει με τη σοβιετική ηγεσία ένα γενικό πλάνο δράσης, έχοντας στο μυαλό την αποφυγή της εμπλοκής των Βρετανών¹¹. Επρόκειτο αναμφισβήτητα για σταδιακή μεταβολή της πολιτικής των Σοβιετικών που περνούσαν από την αδράνεια στην προσεκτική υποστήριξη των επιδιώξεων του ΚΚΕ. Η σταδιακή αυτή μεταβολή στις επιλογές της ΕΣΣΔ αντικατοπτρίζεται και στο γεγονός της ανάληψης ιδιαίτερου ρόλου στο ελληνικό ζήτημα εκ μέρους περιφερειακών δυνάμεων στο διεθνές κομμουνιστικό σύστημα: της Βουλγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας και του Τσεχοσλοβακικού κομμουνιστικού κόμματος.

Το φθινόπωρο του 1945, το Βουλγαρικό ενδιαφέρον γύρω από τη δράση του ΚΚΕ αυξάνεται. Ο ίδιος ο Γενικός Γραμματέας του ΚΚΒ, Γκεόργκι Δημητρόφ εισηγείται προς τον Μολότοφ στη Μόσχα την αποστολή υλικής βοήθειας στους Έλληνες συντρόφους που «δουλεύουν καλά»¹². Τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς, ο Μολότοφ δίνει εντολή στον Δημητρόφ να αποσταλούν 100.000 δολάρια στο ΚΚΕ, που στη συνέχεια θα τα καταβάλουν οι Σοβιετικοί.¹³ Στη συνέχεια οι Βούλγαροι δραστηριοποιήθηκαν έντονα στην αποστολή υλικού και κάθε είδους βοήθειας προς τους Έλληνες. Από τα μέσα του 1947, η βοήθεια αυξήθηκε σημαντικά. Είναι χαρακτηριστικό πως σε έκθεση του Κώστα Σιαπέρα απεσταλμένου του ΚΚΕ στη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου σημειώνεται με ικανοποίηση πως: «οι φίλοι, ιδιαίτερα τώρα, μας δίνουν απ' όλα. Μας δίνουν τόσα και τέτοια που ίσως πουθενά δεν παίρνουμε»¹⁴. Μάλιστα, για την καλύτερη μεταφορά του υλικού, από το φθινόπωρο του 1947, οι Βούλγαροι διέθεσαν στο ΔΣΕ, 15 φορτηγά οχήματα. Το υλικό έμπαινε στην Ελλάδα από εννέα διαφορετικά σημεία των ελληνοβουλγαρικών συνόρων και περιλάμβανε πολεμοφόδια, τρόφιμα, χαρτί, υγειονομικό υλικό, κ.α.¹⁵

¹⁰Artiom Ulunian, *οπ.παρ.* 147.

¹¹ Λευτέρης Ελευθερίου, *Συνομιλίες με το Νίκο Ζαχαριάδη. Μόσχα Μάρτιος-Ιούλιος 1956*, Αθήνα, Κένταυρος, 1986, σελ. 35. John O. Iatrides, "Revolution or Self-Defense?," *οπ.παρ.*, σελ. 22.

¹² Ιορντάν Μπάεφ, *Μια ματιά απ' έξω. Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα: Διεθνείς Διαστάσεις*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1996, σελ. 97.

¹³ Ιορντάν Μπάεφ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα*, *οπ.παρ.*, σελ. 107-108.

¹⁴ «Κώστας [Σιαπέρας] Έκθεση πάνω στη δουλειά μας, 26-1-1948». ΑΣΚΙ/Ψηφιακό Αρχείο ΔΣΕ/001.08.019.00086.

¹⁵ «Κώστας [Σιαπέρας] Έκθεση πάνω στη δουλειά μας, 7-3-1948». ΑΣΚΙ/Ψηφιακό Αρχείο ΔΣΕ/Ειδικές Υπηρεσίες Εξωτερικού του ΚΚΕ/001.08.019.00090. Στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) υπάρχει πληθώρα υλικού που καταγράφει την αποστολή της βοήθειας από τη Βουλγαρία προς το ΚΚΕ κατά τα έτη 1947-1949. Από πολλές απόψεις, το υλικό αυτό δείχνει το βαθμό ενδιαφέροντος και εμπλοκής των γειτόνων κομμουνιστών. Επιπλέον, δείχνει την ιδιαίτερη επιρροή του ΚΚΕ στους γείτονες κομμουνιστές.

Την ίδια ακριβώς περίοδο, στη γειτονική Γιουγκοσλαβία, ο Τίτο αποσαφηνίζει τα σχέδια του για ενίσχυση των Ελλήνων κομμουνιστών. Στις 25 Αυγούστου 1946 έφτασαν στο Βελιγράδι τα ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ Γ. Ιωαννίδης και Π. Ρούσος, με αποστολή την αποκατάσταση επαφών με το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας και κυρίως με την Σοβιετική Ένωση για την εξασφάλιση βοήθειας για το αντάρτικο. Ανάμεσα στα ζητήματα που συζητήθηκαν μεταξύ ΚΚΕ και ΚΚ Γιουγκοσλαβίας ήταν, και οι σχέσεις ΚΚ και ΝΟΦ. Στις 14 Οκτωβρίου 1946 ο Ιωαννίδης από το ΚΚΕ και ο Ι. Καραγιάννοφ ως εκπρόσωπος του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας υπέγραψαν, υπό την εποπτεία του Ράνκοβιτς, υπουργού Εσωτερικών της Γιουγκοσλαβίας και νούμερο τρία στην ιεραρχία του πολιτικού γραφείου του ΚΚΓ, ειδική συμφωνία για την ενότητα μεταξύ ΚΚΕ και ΝΟΦ.¹⁶ Επρόκειτο για μια συμβιβαστική συμφωνία. Το ΝΟΦ θα σταματούσε να διεκδικεί τη δημιουργία ανεξάρτητων σλαβομακεδονικών μονάδων στο ελληνικό αντάρτικο και το ΚΚΕ από την πλευρά του θα δεχόταν οι σλαβομακεδόνες να διατηρήσουν τη δική τους κεντρική πολιτική ηγεσία, που σήμαινε, ένα είδος ντε φάκτο αναγνώρισης.¹⁷ Σε κάθε περίπτωση, η συμφωνία αποτελούσε για το ΚΚΕ, ένα καλό βήμα. Μπορούσε να στοχεύει στη στρατολογία των Σλαβομακεδόνων αυτονομιστών στο βορειοελλαδικό χώρο και στην υποστήριξη της Γιουγκοσλαβίας που τους έλεγχε σε σημαντικό βαθμό.¹⁸ Το θέμα βεβαίως δεν θα τελείωνε τόσο εύκολα, καθώς σε όλη τη διάρκεια του εμφυλίου, το ΚΚΕ ήταν υποχρεωμένο να ισορροπεί ανάμεσα σε δύο αντίρροπες τάσεις: της αναφοράς του στο εθνικό ακροατήριο με όρους παραδοσιακού εθνικισμού και εθνικής ενότητας από τη μια και εκείνης της επιθυμίας ενός σημαντικού τμήματος των πολιτικών ελίτ του σλαβόφωνου πληθυσμού της Μακεδονίας, που αποτελούσε την πλέον συμπαγή ομάδα μέσα στο ΔΣΕ. Αν προσθέσουμε τις προκαταλήψεις, τους εθνοτικούς ανταγωνισμούς και την γιουγκοσλαβική πίεση προς τους Σλαβομακεδόνες, βρίσκουμε πραγματικά ένα πολύ σύνθετο μωσαϊκό.¹⁹

¹⁶ Σπυρίδων Σφέτας, «Ανεπιθύμητοι σύμμαχοι και ανεξέλεγκτοι αντίπαλοι: Οι σχέσεις ΚΚΕ και ΝΟΦ στη διάρκεια του εμφυλίου 1946-1949», στο Σπυρίδων Σφέτας (επ.), *Όψεις του Μακεδονικού ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2001, σελ. 168. Επίσης, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Τα πρόσωπα του Ιανού. Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις τις παραμονές του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1944-1946)*, Αθήνα, Πατάκης, 2004, σελ. 164.

¹⁷ Andrew Rossos, "Incompatible Allies: Greek Communism and Macedonian Nationalism in the Civil War in Greece 1943-1949", *The Journal of Modern History*, 1997, 69(1), σελ. 60-62.

¹⁸ Irène Lagani, « Les communistes des Balkans et la Guerre Civile Grecque Mars 1946-Août 1949 », *οπ.παρ.*, σελ. 64. Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του '40», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, *οπ.παρ.*, σελ. 397-398.

¹⁹ Τάσος Κωστόπουλος, *οπ.παρ.*

Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, το καθεστώς του Τίτο διέθετε τις καλύτερες προϋποθέσεις για «διεθνιστική αποστολή». Καμία άλλη χώρα δεν έχαιρε τέτοιας αποδοχής και εκτίμησης όσο η Γιουγκοσλαβία από το ΚΚΣΕ και τα υπόλοιπα κομμουνιστικά κόμματα στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Η χώρα χαρακτηριζόταν ως προπύργιο της ειρήνης και της δημοκρατίας, με την σοβιετική έννοια του όρου φυσικά.²⁰ Κανένα άλλο κόμμα, με εξαίρεση ίσως το βουλγαρικό Κομμουνιστικό Κόμμα δεν εκθειάστηκε τόσο πολύ από τους σοβιετικούς συντρόφους. Η εκτίμηση που έχαιρε το Γιουγκοσλαβικό κόμμα συνδεόταν με τις επιδόσεις του την περίοδο της αντίστασης ενάντια στους Γερμανούς αλλά κυρίως με τις γρήγορες διαδικασίες μπολσεβικοποίησης που είχαν ξεκινήσει στη χώρα προς το τέλος του πολέμου και το 1946 είχαν ήδη ολοκληρωθεί. Η εξύψωση του «Γιουγκοσλαβικού δρόμου» εκείνη την περίοδο σηματοδοτούσε την αντίληψη που επικρατούσε τότε στο Κρεμλίνο για το μοντέλο μετάβασης στο σοσιαλισμό²¹. Οι σχέσεις ανάμεσα σε Σοβιετικούς και Γιουγκοσλάβους έφθασαν στο απόγειο τους με τη εξαγγελία του σχεδίου Μάρσαλ στις αρχές του καλοκαιριού του 1947, καθώς οι τελευταίοι αντιτάχθηκαν αμέσως και δυναμικά στα σχέδια των Αμερικανών, σε αντίθεση με τον σκεπτικισμό και την αυτοσυγκράτηση που επέδειξαν άλλοι σύντροφοι τους στην ανατολική και δυτική Ευρώπη.²² Αυτό, επιπλέον, είχε ως συνέπεια, την αποδοχή ενός ιδιαίτερου ρόλου για τη Γιουγκοσλαβία στην περιοχή, η οποία σταδιακά ανέλαβε το συντονισμό και την εξωτερική καθοδήγηση στα ελληνικά πράγματα. Στη Γιουγκοσλαβία, οργανώθηκε ένα κέντρο διαχείρισης του ελληνικού ζητήματος στο οποίο συμμετείχαν το ηγετικό στέλεχος του ΚΚΕ, Γ. Ιωαννίδης και οι Μπαράνοφ και Μόσετοφ που εκπροσωπούσαν το ΚΚΣΕ. Στη συνέχεια προστέθηκε και ο Νίκος Ζαχαριάδης.²³

Από τη Γιουγκοσλαβία άρχισε, σε πρώτη φάση να κατευθύνεται προς την Ελλάδα ο κύριος όγκος των προμηθειών σε όπλα, πυρομαχικά και τρόφιμα. Ο οπλισμός αρχικά ήταν γερμανικής προέλευσης ώστε να μην ενοχοποιηθεί η χώρα. Η βοήθεια έφτανε επίσης μέσω Αλβανίας και Βουλγαρίας που παραλάμβαναν από τη

²⁰ Leonid Ia. Gibianskii, “The Soviet-Yugoslav Conflict and the Soviet Bloc”, στο Francesca Gori, Silvio Pons (eds), *οπ.παρ.*, σελ. 224.

²¹ Leonid Ia. Gibianskii, Norman M. Nainmark, *The Soviet Union and the Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1954: A Documentary Collection*, Washington DC, The National Council for Eurasian and East European Research, 2006, σελ. 21. Jeronim Perovic, “The Tito-Stalin split: A Reassessment in Light of New Evidence”, *Journal of Cold War Studies*, 2007, 9(2), σελ. 40.

²² Vojin Majstorovic, “The Rise and Fall of the Yugoslav-Soviet Alliance 1945-1948”, *Past Imperfect*, 2010, τχ 16, σελ. 145.

²³ Ιωάννα Παπαθανασίου, «Ηττημένος πρωταγωνιστής: το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στα χρόνια 1945-1950», *οπ.παρ.*, σελ. 260.

Γιουγκοσλαβία.²⁴ Πέρα από τον οπλισμό, η Γιουγκοσλαβία παρείχε στο ΚΚΕ άφθονη υποστήριξη για τις ανάγκες της προπαγάνδας του, καθώς εκτός από το γεγονός πως ο Ραδιοφωνικός Σταθμός της Ελεύθερης Ελλάδας εξέπεμπε από το έδαφος της χώρας, η Γιουγκοσλαβία παρείχε οικονομική βοήθεια για ταξίδια, διαμονή στο εξωτερικό, επαφές, και άλλες υπηρεσίες.²⁵ Πρόκειται για έναν εντυπωσιακό σε όγκο και ποικιλία υλικό που αποδεικνύει τη βαθιά πίστη των Γιουγκοσλάβων στις προοπτικές του ελληνικού αντάρτικου.

Η Αλβανία δεν θα μπορούσε να λείπει από το καθήκον της διεθνιστικής αλληλεγγύης στους αγωνιζόμενους Έλληνες συντρόφους. Μετά από συμφωνία του ΚΚΕ με τον ηγέτη της γειτονικής χώρας Ενβέρ Χότζα, τον Απρίλιο του 1945, περίπου 400 καταδιωκόμενα στελέχη του ΚΚΕ βρήκαν καταφύγιο στο στρατόπεδο Ρουμπίγκ της Αλβανίας, μέχρι τον Οκτώβριο του 1945 που έφυγαν για το Μπούλκες. Τα στελέχη αυτά, εγκαταστάθηκαν αλλά και εκπαιδεύτηκαν στρατιωτικά από τον, λίγο αργότερα, επιτελικό αξιωματικό του ΔΣΕ, Μαλτέζο.²⁶ Γενικότερα, το θέμα των στρατοπέδων εκπαίδευσης ανταρτών στις γειτονικές χώρες, υπήρξε ένα σοβαρό ζήτημα. Η ελληνική κυβέρνηση προσέφυγε ήδη από το 1946 στα Ηνωμένα Έθνη προκειμένου να καταγγείλει την ανοιχτή αυτή εκδήλωση εχθρότητας από τις γειτονικές της χώρες. Το γνωστότερο κέντρο εκπαίδευσης ανταρτών στη βαλκανική, υπήρξε, το Μπούλκες²⁷.

Στο Μπούλκες, ένα τυπικό χωριό της Βοϊβοντίνας, όπως αναφέρει ο Σέρβος ιστορικός Ρίστοβιτς, πέρασαν ως την άνοιξη του 1947, περισσότερα από πέντε χιλιάδες άτομα.²⁸ Το Μπούλκες, ως στρατόπεδο εκπαίδευσης ανταρτών, δημιούργησε μια φήμη που ξεπέρασε τα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας. Το όνομα του, όμως, έγινε διαβόητο για το απάνθρωπο, διεφθαρμένο σύστημα διοίκησης και τους ολοκληρωτικούς μηχανισμούς ελέγχου της ζωής των άλλων συντρόφων εκεί. Τελικά,

²⁴ Ivo Banac, *With Stalin against Tito*, *οπ.παρ.*, σελ. 35.

²⁵ Μίλαν Ρίστοβιτς, «Το ζήτημα της γιουγκοσλαβικής στρατιωτικής βοήθειας προς τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδος, 1946-1949», στο Ιωάννης Μουρέλος, Ιάκωβος Μιχαηλίδης (επ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2007, σελ. 99. Το Μάρτιο του 1949, λόγω της σύγκρουσης Τίτο-Στάλιν και της ευθυγράμμισης του ΚΚΕ στα κελεύσματα της Κομμουνιστικής, ο ραδιοσταθμός μεταφέρθηκε στο Βουκουρέστι. Άννα Ματθαίου, Πόπη Πολέμη, «Οι διεθνείς σχέσεις της Δημοκρατικής Ελλάδας μέσα στο 1948': μια έκθεση του Πέτρου Ρούσου», *Αρχειοτάξιο*, 2000, τχ. 2, σελ. 4-40.

²⁶ Γιάννης Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις, οπ.παρ.*, σελ. 373. Χρήστος Δ. Καινουργός, *Στα άδυτα του εμφυλίου. Στρατόπεδα Ρουμπίγκ και Μπούλκες*, Αθήνα, Ιωλκός, 2003, σελ. 61-62, 77.

²⁷ Για το Μπούλκες βλ.: Κώστας Σιαπέρας, *Μυστικοί δρόμοι του Δημοκρατικού Στρατού. Από τη Βάρκιζα στο Μπούλκες*, Αθήνα, Γλάρος, 1990, σελ. 66-87. Χρήστος Δ. Καινουργός, *οπ.παρ.* Μίλαν Ρίστοβιτς, *Το πείραμα Μπούλκες, οπ.παρ.*

²⁸ Μίλαν Ρίστοβιτς, *Το πείραμα Μπούλκες. Οπ.παρ.* σελ. 16.

το Μπούλκες, και η ομάδα που το διεύθυνε του καταδικάστηκε από την ίδια την ηγεσία του κόμματος που το οργάνωσε. Τέτοια στρατόπεδα οργανώθηκαν και στη Βουλγαρία στα χωριά Ιβαΐλοβγκραντ και Σβιλλενγκραντ όπως επίσης και στην Μπερκόβιτσα.²⁹ Παρά τις συστηματικές και διαρκείς διαμαρτυρίες της ελληνικής κυβέρνησης, ήδη από το 1946 για την ύπαρξη στρατοπέδων εκπαίδευσης στις βαλκανικές χώρες³⁰, τα στρατόπεδα εκπαίδευσης ανταρτών συνέχισαν να λειτουργούν μέχρι το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Τον Φεβρουάριο του 1949 οι εκθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης αλλά και δυτικές πηγές σημείωναν πως υπήρχαν στρατόπεδα με 3-4.500 μαχητές του ΔΣΕ στην Αλβανία, 1.000-3.000 άτομα στη Γιουγκοσλαβία και 2-3.000 ανθρώπους στη Βουλγαρία.³¹ Εκτός από τη δημιουργία εμπέδων για την εκπαίδευση των εφεδρειών, το έδαφος των γειτόνων αξιοποιήθηκε για την εγκατάσταση και την οργάνωση της επιμελητείας. Οι δυνάμεις του ΔΣΕ στον Έβρο, για παράδειγμα, είχαν σε βουλγαρικό έδαφος όχι μόνο αποθήκες τροφίμων και άλλα υλικά αλλά ακόμη και μαντριά με πρόβατα και στάβλους³² που ήταν γνωστοί στον Ελληνικό Στρατό καθώς οι μονάδες του είχαν εντοπίσει τέτοιες κατασκευές.³³

Πέραν όλων των άλλων συνεπειών, αναμφισβήτητο είναι πως η ουσιαστική αυτή κατάργηση των βορείων ελληνικών συνόρων κατά τα έτη 1946-1949 σε συνδυασμό με τη γνωστή απόφαση της 5^{ης} ολομέλειας του ΚΚΕ του 1949, που διακήρυττε ότι «ο μακεδονικός λαός θα βρει την πλήρη εθνική αποκατάσταση του έτσι όπως τη θέλει» συνέβαλαν τα μέγιστα στη διαμόρφωση ενός ισχυρού και κυρίως νομιμοποιημένου στην εθνική συλλογική συνείδηση αντικομμουνιστικού ρεύματος στη μετεμφυλιακή Ελλάδα³⁴. Ο αντικομμουνισμός αυτός, που αποτυπώθηκε σε ένα αυταρχικό νομικό πλαίσιο και πρακτικές μακροχρόνιων διώξεων και αποτέλεσε τον ελληνικό τρόπο ένταξης στο διεθνές πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, οικοδόμησε μια «καχεκτική» και εντέλει θνησιγενή δημοκρατία.

²⁹ Irène Lagani, «Les communistes des Balkans et la Guerre Civile Grecque Mars 1946-Août 1949», *οπ.παρ.*, σελ. 67. Νίκος Μαραντζίδης, Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, *οπ.παρ.*, σελ. 44.

³⁰ Amikam Nachmani, *οπ.παρ.*, σελ. 33.

³¹ L'Attaché Militaire et de l'Air, Col. E MG Ch. Daniel «Rapport Militaire», 24-2-1949. Documents Diplomatiques Suisses, DODIS 4080, Légation de Suisse en Grèce. Επίσης, Irène Lagani, «Les communistes des Balkans», *οπ.παρ.*, σελ. 77-78.

³² «Κώστας [Σιαπέρας] προς Μάρκο, 28-11-1948». ΑΣΚΙ/Ψηφιακό Αρχείο ΔΣΕ/001.08.020Α.00101.

³³ Ιωάννης Κιοσσές, *Αναμνήσεις από τα ματωμένα χρόνια του εμφυλίου σπαραγμού 1946-1949*, Ξάνθη, Σπανίδης, 2000, σελ. 98.

³⁴ ΚΚΕ, *Η Ελλάδα στο Δρόμο προς τη νίκη μπροστά στην αποφασιστική καμπή. Η 5^η ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ*, Μάρτιος 1949. Για την κοινωνική αποδοχή του αντικομμουνισμού βλ. την εργασία του Βασίλη Γούναρη, *Εγνωσμένων Κοινωνικών Φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2002.

Η συντροφική βαλκανική εμπλοκή στον ελληνικό εμφύλιο, επικυρώθηκε θεσμικά τον Αύγουστο του 1947, στο Μπλεντ της Σλοβενίας, όταν η Γιουγκοσλαβία, η Βουλγαρία και η Αλβανία κατέληξαν σε κοινή στάση και ανάληψη βοήθειας προς το Δημοκρατικό Στρατό. Σύμφωνα με ελληνικές και γαλλικές διπλωματικές πηγές, τα στρατιωτικά επιτελεία της Γιουγκοσλαβίας, της Βουλγαρίας και της Αλβανίας δεσμεύονταν στα εξής: α) να προσφέρουν ότι μέσο χρειαζόταν ο Δημοκρατικός Στρατός για τον αγώνα του, β) υποσχόταν να οργανώσουν στο έδαφος τους στρατόπεδα στρατιωτικής εκπαίδευσης και νοσοκομεία για τους αντάρτες, γ) οι κυβερνήσεις της Ουγγαρίας και της Ρουμανίας καλούνταν να συνεργαστούν ενεργά προκειμένου να βοηθήσουν το ΔΣΕ, δ) η Αλβανική κυβέρνηση δεσμεύεται να θέσει στη διάθεση του ΚΚΕ μία ναυτική βάση και να συνεισφέρει με κάθε τρόπο στην ανάπτυξη αυτής της βάσης, ε) τα Γενικά Επιτελεία των γειτονικών χωρών θα όριζαν αντιπροσώπους στην Ανώτατη Διοίκηση του ΔΣΕ. Αυτοί οι αντιπρόσωποι θα συνιστούσαν μια συμβουλευτική επιτροπή δίπλα στην ανώτατη διοίκηση του ΔΣΕ, στ) καμιά αλλαγή ή μετακίνηση των ανωτάτων στελεχών του ΔΣΕ δεν θα μπορούσε να γίνει χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της συμβουλευτικής επιτροπής των τριών βαλκανικών χωρών.³⁵

Ο Στάλιν επικύρωσε τη συμφωνία παρατηρώντας πάντως πως δεν χρειαζόταν να δημοσιοποιηθεί καθώς «μπορούσαν να επιτευχθούν οι ίδιοι στόχοι με λιγότερο θόρυβο».³⁶ Λίγους μήνες αργότερα, στις αρχές του 1948, η δήλωση του Δημητρώφ από τη Ρουμανία, πως ήταν στα σχέδια μια μελλοντική Βαλκανο-Δουνάβια Ομοσπονδία με τη συμμετοχή και της Ελλάδας, έδειχνε το βάθος της εμπλοκής των Βαλκάνιων συντρόφων του ΚΚΕ, αλλά ταυτόχρονα και το μέγεθος του κινδύνου ευρύτερης αποσταθεροποίησης της Ευρώπης.³⁷

³⁵ Irène Lagani, «Les communistes des Balkans et la Guerre Civile Grecque Mars 1946-Août 1949», *οπ.παρ.*, σελ. 68-69. Στο Μπλέντ, αντικείμενο συζήτησης φαίνεται πως αποτέλεσε και το Μακεδονικό, ως μέρος του ευρύτερου σχεδίου αναδιαμόρφωσης της περιοχής. Σύμφωνα μάλιστα με παλιότερες εργασίες, στο Μπλεντ, το ΚΚΕ αποδέχτηκε μια νέα διευθέτηση των ορίων της Μακεδονίας με αντάλλαγμα τη βοήθεια. Βλ. R.V Burks, *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*, Princeton NJ, Princeton University Press, 1962, σελ. 99-101. Η θέση αυτή βέβαια, αν και λογικοφανής, δεν επιβεβαιώνεται από τα αρχειακά τεκμήρια, τουλάχιστον σε ότι έχει να κάνει με τη θέση του ΚΚΕ.

³⁶ Frederick Voight, *The Greek Sediton*, London, Hollis & Carter, 1949, σελ. 211. Ivo Banac (επ.), *The Diary of Georgi Dimitrov*, *οπ.παρ.*, σελ. 421. Ivo Banac, *With Stalin against Tito*, *οπ.παρ.*, σελ. 37-41.

³⁷ Η δήλωση του Δημητρώφ είχε ως εξής: «Το ζήτημα της ομοσπονδίας ή συνομοσπονδίας για μας είναι πρόωρο [...] όταν το ζήτημα ωριμάσει, και θα ωριμάσει σίγουρα, οι λαοί των λαϊκών δημοκρατιών -της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Αλβανίας, της Τσεχοσλοβακίας, της Πολωνίας, της Ουγγαρίας και της Ελλάδας- θυμηθείτε το αυτό, θα το λύσουν». Ιορντάν Μπάεφ, *οπ.παρ.*, σελ. 154-155, 228. Το γεγονός ότι ο Στάλιν αντέδρασε σε αυτή τη δήλωση του Δημητρώφ στέλλοντας του τηλεγράφημα με το οποίο του τόνιζε πως αυτές οι δηλώσεις δεν βοηθούσαν τις Λαϊκές Δημοκρατίες και διευκόλυναν του Αγγλοαμερικανούς, δείχνει τη σοβαρότητα

Πριν ακόμη από την ίδρυση της Κομμουνιστικής, οι επαφές ανάμεσα στη ελληνική ηγεσία και τους ανατολικούς συντρόφους είχαν ενταθεί. Ιδιαίτερα, οι συναντήσεις του Ζαχαριάδη το Μάιο του 1947, με την ανώτατη ηγεσία του ΚΚΣΕ, τον Ζντάνοφ και τον Σουσλόφ αρχικά και τον Στάλιν στη συνέχεια υπήρξαν σημαντικές για την εξέλιξη των πραγμάτων και την ενεργή εμπλοκή της ΕΣΣΔ στην υποστήριξη των Ελλήνων. Η Σοβιετική ηγεσία, που ως τότε απέφυγε να δεσμευτεί σε μια ανοιχτή υποστήριξη στην υπόθεση των Ελλήνων, έδωσε το πράσινο φως σε Τίτο και Ζαχαριάδη για προχώρημα του εμφυλίου και αποστολή βοήθειας.³⁸ Ορισμένοι ιστορικοί αντιμετωπίζουν τη στάση αυτή της σοβιετικής ηγεσίας και του Στάλιν με καχυποψία. Εκτιμούν πως αποδέχτηκε να στείλει τη βοήθεια προς το ΚΚΕ είτε επειδή ήθελε να αποφύγει το στίγμα του κυνικού που πρόδωσε τους Έλληνες είτε για να αποδεσμεύσει έστω μερικώς τους Έλληνες από τους Γιουγκοσλάβους³⁹. Αν και η εκτίμηση αυτή, μπορεί να μην είναι μακριά από την πραγματικότητα με όρους ατομικής ψυχολογίας ή προσωπικών κινήτρων, τείνει να υποτιμήσει κάτι σημαντικό: τον ιδεολογικό παράγοντα. Ο Στάλιν ήταν κομμουνιστής, που σήμαινε πως αντιλαμβανόταν απολύτως την πολιτική σημασία της υποστήριξης ενός ένοπλου αγώνα τον οποίο διεύθυνε ένα κομμουνιστικό κόμμα: «είμαστε κομμουνιστές και αυτό τα λέει όλα», ήταν μια φράση κλειδί του Γεωργιανού.

Στα τέλη του 1946 και τους πρώτους μήνες του 1947, το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα συνέκλινε πλέον στη δυναμική στήριξη της υπόθεσης των Ελλήνων συντρόφων. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο, πως επιλέχτηκε το συνέδριο ενός

του θέματος και των συνεπειών του. Αξιοσημείωτο πάντως είναι, πως ο Στάλιν δεν αντέδρασε ειδικά για την ένταξη της Ελλάδας σε συνομοσπονδία των Λαϊκών Δημοκρατιών αλλά και για τις τρεις χώρες: «Το τμήμα της δήλωσης σου στη συνέντευξη τύπου στη Ρουμανία που αφορά την ομοσπονδία ή συνομοσπονδία των λαϊκών δημοκρατιών που περιλαμβάνει την Ελλάδα, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, κλπ. γίνεται αντιληπτή από τη Μόσχα ως επίσημο. Προκαλεί βλάβη στις χώρες της νέας δημοκρατίας και βοηθά τον αγώνα των αγγλο-αμερικανών εναντίον αυτών των χωρών», στο Ivo Banac (ed.), *The Diary of Georgi Dimitrov*, *οπ.παρ.*, σελ. 435. Η επιλογή του Δημητρώφ να προχωρήσει σε μια τέτοια δημόσια τοποθέτηση αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης στη βιβλιογραφία: βλ. Βασίλης Κόντης, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα*, *οπ.παρ.*, σελ. 339-340.

³⁸Οι Ζούμποκ και Πλεσάκοφ δίνουν την εικόνα ενός αρνητικού Ζντάνοφ στις εκκλήσεις του Ζαχαριάδη: «υπάρχουν ακόμη μεγάλες μάχες μπροστά μας» φέρεται να δηλώνει ο Σοβιετικός στον Έλληνα ηγέτη. Επίσης, σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς ο Ζντάνοφ συμβουλεύει το Ζαχαριάδη να παίξει κυρίως το χαρτί το εθνικισμού ενάντια στους Αμερικανούς και τους Άγγλους. Βλ. Vladislav Zubok, Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1996, σελ. 127-128. Αυτά δεν επιβεβαιώνονται από τα δημοσιευμένα στα ελληνικά πρακτικά, της συνάντησης. Σύμφωνα με την Ιωάννα Παπαθανασίου, που δημοσίευσε τμήμα των πρακτικών της συνάντησης, παρατηρούνται αλλοιώσεις και παραποιήσεις. Βλ. «Το 1/3 του ελληνικού εδάφους στα χέρια μας», *Τα Νέα /Πρόσωπα*, 22 Μαΐου 1999.

³⁹ Peter Stavrakis, *οπ.παρ.*, σελ. 149-150. Θανάσης Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Οπ.παρ.* σελ. 320-322. Θανάσης Δ. Σφήκας, *Πόλεμος και Ειρήνη στη στρατηγική του ΚΚΕ 1945-1949*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2001, σελ. 54-55.

δυτικού κομμουνιστικού κόμματος, του Γαλλικού, για να ανακοινωθεί επίσημα, από τον αντιπρόσωπο του ΚΚΕ, Μιλτιάδη Πορφυρογένη, τον Ιούνιο του 1947, η πρόθεση δημιουργίας ξεχωριστής Κυβέρνησης με δική της κρατική υπόσταση⁴⁰. Επρόκειτο για τμήμα του σεναρίου που σχετιζόταν με το στρατηγικό σχέδιο Λίμνες, γιουγκοσλαβικής κατά πάσα πιθανότητα σύλληψης, που επισήμως εγκρίθηκε τον Σεπτέμβριο του 1947. Το σχέδιο προέβλεπε τη δημιουργία τακτικού στρατού 50-60 χιλιάδων μαχητών ώστε να θέσει υπό τον έλεγχο ευρείες περιοχές της Βόρειας Ελλάδας με κέντρο τη Θεσσαλονίκη⁴¹. Το Σχέδιο Λίμνες, όπως εξηγεί ο Φ. Ηλιού, με βάση τα αρχειακά τεκμήρια που έφερε στο φως, είχε εκπονηθεί τουλάχιστον από τον Απρίλιο του 1947. Αποτέλεσε τη στρατιωτική και πολιτική αποκρυστάλλωση, των επαφών του Ζαχαριάδη με τον Τίτο και το αποτέλεσμα των δεσμεύσεων της Μόσχας για υποστήριξη στο αντάρτικο.⁴² Το Σχέδιο απεστάλη βέβαια στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης όπου εγκρίθηκε από την Κεντρική Επιτροπή, σύμφωνα τουλάχιστον με τον ιστορικό Βόϊτεκ Μάστνυ.⁴³

⁴⁰ «Λόγος του Μ. Πορφυρογένη στο Συνέδριο του ΚΚ Γαλλίας στο Στρασβούργο», Ριζοσπάστης 28 Ιουνίου 1947, στο ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, οπ.παρ., τόμος 6^{ος}, σελ. 442. Επίσημως, η συγκρότηση της προσωρινής κυβέρνησης ανακοινώθηκε στις 23 Δεκεμβρίου 1947. Την απόφαση είχε λάβει το Πολιτικό Γραφείο μερικές εβδομάδες νωρίτερα.

⁴¹ Φίλιππος Ηλιού, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, οπ.παρ., σελ. 204-211.

⁴² *Οπ.παρ.*, σελ. 205.

⁴³ *Οπ.παρ.*, σελ. 189. Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity*, οπ.παρ., σελ. 35.

Η Κομινφόρμ και ο ελληνικός εμφύλιος

Η ίδρυση της Κομινφόρμ στη Σκλάρσκα Πορέμπα της Πολωνίας στις 22-27 Σεπτεμβρίου 1947, αποτέλεσε μία αναδιάταξη του διεθνούς κομμουνιστικού συστήματος με πρωτοβουλία της Μόσχας και σε συντονισμό αρχικά με τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές, προκειμένου να συρρικνωθούν στο ελάχιστο οι όποιες κεντρόφυγες τάσεις είχαν εμφανιστεί, μετά από τη διάλυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

Σε ότι αφορούσε στο ελληνικό ζήτημα, δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στη δημόσια προβολή του. Καταρχήν, το ΚΚΕ δεν προσκλήθηκε στη συνάντηση. Μερικοί ιστορικοί ερμηνεύουν λανθασμένα τη μη κλήση του ΚΚΕ στην ιδρυτική συνάντηση της Κομινφόρμ ή την κατάταξη της Ελλάδας στο καπιταλιστικό στρατόπεδο από την Έκθεση Ζντάνοφ το 1947, ως σημάδια της εχθρικής στάσης ή έστω ψυχρής στάσης των Σοβιετικών απέναντι στην ένοπλη εξέγερση των κομμουνιστών στην Ελλάδα. Στην πραγματικότητα, η μη κλήση του ΚΚΕ και του ΚΚ Κίνας και η ιδιαίτερα η τοποθέτηση, από την έκθεση Ζντάνοφ, της Κίνας και της Ελλάδας στο καπιταλιστικό στρατόπεδο δείχνει το μέγεθος της προσοχής που έδειξαν οι Σοβιετικοί απέναντι σε χώρες που βρίσκονταν σε εμφύλιο πόλεμο. Η πρόσκλησή τέτοιων κομμάτων θα μπορούσε να αξιοποιηθεί από τους δυτικούς προκειμένου να καταγγείλουν τους εξεγερθέντες ως «πράκτορες και εντολοδόχους ξένων κομμουνιστικών κομμάτων και δυνάμεων».⁴⁴

Αν και το ΚΚΕ δεν ήταν παρών στη Σκλάρσκα Πορέμπα, το ζήτημα του, λοιπόν, απασχόλησε τους αντιπροσώπους. Τα πρακτικά της πρώτης διάσκεψης της Κομινφόρμ δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία για την στήριξη στο ελληνικό κόμμα. Δεδομένης της Γιουγκοσλαβικής βαρύτητας στις εργασίες της διάσκεψης, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το πόσο σοβαρά ενέσκησαν στον ένοπλο αγώνα του ΚΚΕ. Στο σύνολο τους, οι ομιλητές εκθείασαν την ακολουθούμενη από τη Γιουγκοσλαβία πολιτική στα Βαλκάνια και ιδιαίτερα, την ενεργό υποστήριξη που έδινε στο ελληνικό

⁴⁴ Lilly Marcou, *οπ.παρ.* σελ. 43. Anna Di Biagio, “The Establishment of the Cominform”, *οπ.παρ.*, σελ. 25. John O. Iatrides, “Revolution or Self-Defense?”, *οπ.παρ.*, σελ. 26.

αντάρτικο.⁴⁵ Ο Γιουγκοσλάβος κομμουνιστής ηγέτης Καρντέλι στην ομιλία του, υπογράμμισε με σαφήνεια την ανάγκη πολιτικής και άλλης βοήθειας προς τους Έλληνες:

«Η Γιουγκοσλαβία, η Βουλγαρία και η Αλβανία και διαμέσου αυτών η ΕΣΣΔ δέχονται αυτή τη στιγμή μια λυσσασμένη επίθεση από τους ιμπεριαλιστές και αυτούς που σκλάβωσαν την Ελλάδα. Είναι αλήθεια πως αυτές οι χώρες κατανόησαν το διεθνιστικό τους καθήκον έναντι του ελληνικού λαού. [...] Για αυτό, σύντροφοι, θεωρώ πως ένα από τα σημαντικά αποτελέσματα της διάσκεψης αυτής πρέπει να είναι η πλήρης εντατικοποίηση της πολιτικής και άλλης βοήθειας στην Ελλάδα με στόχο να εμποδιστεί η ανοιχτή στρατιωτική επέμβαση στην Ελλάδα από τις ΗΠΑ. Εμποδίζοντας την Αμερικανική επέμβαση σημαίνει πως εξασφαλίζεται η νίκη για τον απελευθερωτικό αγώνα του ελληνικού λαού»⁴⁶.

Η ευθυγράμμιση των υπολοίπων με τις θέσεις των Γιουγκοσλάβων, στο θέμα του ελληνικού εμφυλίου επιβεβαιώθηκε από τις ομιλίες των άλλων συνέδρων. Ο Βούλγαρος αντιπρόσωπος Τσερβένκοφ, ανακοίνωσε στους συνέδρους τη συμφωνία στο Μπλεντ, ως την έναρξη μιας σημαντικής φάσης στις σχέσεις ανάμεσα στη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία, προσθέτοντας με νόημα πως «ελήφθησαν αποφάσεις στο Μπλεντ για συντονισμένη δράση και κοινή διαφύλαξη της ειρήνης στα Βαλκάνια».⁴⁷ Ο Ρουμάνος ηγέτης Γκεοργκίου-Ντεζ, αφού υπενθύμισε πως η Ρουμανία βοηθούσε με κάθε τρόπο τους Έλληνες συντρόφους προχώρησε σε μια πιο ριζοσπαστική ιδέα: πρότεινε να αποφασιστεί η υποχρεωτική για όλα τα κομμουνιστικά κόμματα βοήθεια προς το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας. Συμπλήρωσε μάλιστα πως αυτό δεν έπρεπε να γραφτεί στο κείμενο της απόφασης⁴⁸. Τέλος, ο Βλάντισλαβ Γκομούλκα, αντιπρόσωπος του Πολωνικού κόμματος υποστήριξε, πως το ελληνικό ζήτημα έπρεπε να γίνει το λάβαρο του αγώνα όλων των κομμουνιστικών κομμάτων και των δημοκρατικών δυνάμεων.⁴⁹

Αν κάτι καταδεικνύουν όλα τα παραπάνω είναι πως το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα, είχε αντιληφθεί το ελληνικό ζήτημα με τους όρους της σύγκρουσης των δύο

⁴⁵ Anna Di Biagio, “The Establishment of the Cominform”, *οπ.παρ.*, σελ. 31.

⁴⁶ Ομιλία του Καρντέλι, στο Guiliano Procacci (επ.), *οπ. παρ.* σελ. 303.

⁴⁷ Ομιλία Τσερβένκοφ στο Guiliano Procacci (επ.), *οπ. παρ.*, σελ.103.

⁴⁸ *Οπ.παρ.*, σελ. 403.

⁴⁹ Ομιλία Γκομούλκα, *οπ.παρ.*, σελ. 425. Η Ι. Παπαθανασίου γράφει λανθασμένα πως «η μόνη θετική αναφορά στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο στο πλαίσιο της ιδρυτικής συνόδου της Κομινφόρμ γίνεται από τους Γιουγκοσλάβους αντιπροσώπους». Ιωάννα Παπαθανασίου, «Οι κομμουνιστές στο ‘Διεθνές’ 1947», στο Θανάσης Δ. Σφήκας (επ.), *Το Σχέδιο Μάρσαλ. Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, Αθήνα, Πατάκης, 2011, σελ. 260.

στρατοπέδων της έκθεσης Ζντάνοφ. Ο ελληνικός εμφύλιος ήταν η πρώτη ένοπλη σύγκρουση των δύο αυτών στρατοπέδων σε ευρωπαϊκό έδαφος. Οι κομμουνιστές αντιπρόσωποι στη Σκλάβρσκα Πορέμπα ήταν πεισμένοι για αυτό. Αυτό σήμαινε πως ο Γράμμος, το Βίτσι, η Μουργκάνα, το Καϊμακτσαλάν, το Φαλακρό, η Ροδόπη, στη Βόρεια Ελλάδα αποτελούσαν τη γραμμή του μετώπου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Μια ενδεχόμενη ήττα του ΚΚΕ, έβαζε σε ανησυχίες τους ανατολικούς συντρόφους, μήπως αυτό σήμαινε την απαρχή αρνητικών εξελίξεων.

Ιδιαίτερα ανησυχούσαν οι Βαλκάνιοι, κυρίως οι Αλβανοί και οι Βούλγαροι. Ο Βούλγαρος κομμουνιστής ηγέτης Τράικο Κοστόφ, εξέφρασε τις ανησυχίες του στον Στάλιν, κατά τη διάρκεια της συνάντησης τους στη Μόσχα το Φεβρουάριο του 1948: «αν το αντάρτικο κίνημα στην Ελλάδα αποτύχει» είπε στον Στάλιν «θα δημιουργήσει μια πολύ δύσκολη κατάσταση για τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη»⁵⁰. Θέλοντας πιθανόν να προσθέσει, πως έπρεπε να συνεχίσουν να βοηθούν τους Έλληνες για να μη υπάρξουν δυσάρεστες εξελίξεις. Ανησυχούσε επίσης αν οι Αμερικανοί θα επέτρεπαν να βρεθεί η Ελλάδα στο αντίπαλο στρατόπεδο.

Ο Στάλιν, πάντως, σε όλη τη διάρκεια του 1948, συνέχιζε να πιστεύει πως οι Έλληνες αντάρτες έπρεπε να υποστηριχτούν, όπως εξηγούσε σαφώς προς τους Γιουγκοσλάβους και τους Βούλγαρους. Ο Στάλιν, δεν νοιαζόταν για τη γνώμη των Αμερικανών «ποιος τους ρωτάει αυτούς;» απάντησε με αυτοπεποίθηση στον Κοστόφ που του έθεσε το θέμα. Για τον Στάλιν, εάν υπήρχαν επαρκείς δυνάμεις και κατάλληλοι άνθρωποι να τις αξιοποιήσουν, το ελληνικό αντάρτικο μπορούσε να νικήσει. Εξάλλου, έτσι ακριβώς είχε γίνει και στην περίπτωση της Κίνας επιχειρηματολογούσε ο Στάλιν. Παρά το γεγονός ότι αυτός είχε συμβουλευτεί τον Μάο να συμβιβαστεί με τον εθνικιστή Τσαγκ Καϊ-Σεκ, εκείνος δεν τον άκουσε, συγκέντρωσε δυνάμεις και προχώρησε μπροστά: «αποδείχτηκε πως οι Κινέζοι είχαν δίκιο και εμείς είχαμε άδικο».⁵¹

Η δική του έγνοια ήταν μία: σε καμιά περίπτωση δεν θα έπρεπε να κινδυνέψουν να χαθούν όλα, αν τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά στην Ελλάδα⁵². Σε αυτή τη φάση, ο Στάλιν είχε επιλέξει τη βέλτιστη λύση για αυτόν στην Ελλάδα (την μονοπωλιακή κατάληψη της εξουσίας από το ΚΚΕ), προσπαθώντας όμως να

⁵⁰ Πρόκειται για τη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο Κρεμλίνο παρουσία των Στάλιν, Μολότοφ, Ζντάνοφ, Μαλένκοφ και Ζούριν από την πλευρά των Σοβιετικών, των Βουλγάρων Δημητρόφ, Κολάροφ, Κοστόφ και των Γιουγκοσλάβων Καρντέλι, Τζίλιας και Μπάκαριτς. Βλ. Ivo Banac, *The Diary*, *οπ.παρ.*, σελ. 436-444.

⁵¹ *Οπ.παρ.*, σελ.443.

⁵² *Οπ.παρ*

περιορίσει τον κίνδυνο και το εύρος της αβεβαιότητας. Δεν επιθυμούσε να ριψοκινδυνεύσει να χαθούν οι κατακτήσεις των προηγούμενων χρόνων στα Βαλκάνια. Υπό αυτήν την οπτική, εάν έπρεπε να δοθεί ιδεολογικό όνομα σε αυτήν τη στρατηγική, ο όρος «συγκρατημένος διεθνισμός», που χρησιμοποίησε ο Τσέχος ιστορικός Χράντεσκι, αποτυπώνει ευκρινώς το πνεύμα του διεθνούς κομμουνιστικού συστήματος έναντι της επιλογής του ΚΚΕ σε αυτήν την περίοδο.⁵³

Το 1948, όμως, βρήκε το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα να αντιμετωπίζει τη σημαντικότερη κρίση του από τη στιγμή της ίδρυσής του: τη σύγκρουση Τίτο-Στάλιν και την αποβολή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ. Όμως, παρά τη λυσσαλέα σύγκρουση και την ανταλλαγή εκατέρωθεν σκληρών ανακοινώσεων και καταγγελιών, καμιά από τις δύο πλευρές, ούτε αυτή της Κομινφόρμ ούτε η Γιουγκοσλαβική δεν απέσυρε την υποστήριξη της στους Έλληνες αντάρτες. Η Γιουγκοσλαβική «προδοσία» όπως την αποκάλεσε το ΚΚΕ, προκειμένου να δικαιολογήσει την ήττα του, συνέβη μόλις το 1949, λίγους μήνες πριν την κατάρρευση του Γράμμου. Μέχρι εκείνη τη στιγμή, παρά το κλίμα έντασης μεταξύ του ΚΚΕ και του ΚΚΓ, οι επαφές συνεχίζονταν όπως επίσης και η ροή της βοήθειας.

Αν και η βοήθεια των Γιουγκοσλάβων συντρόφων παρέμεινε αξιόλογη μέσα σε όλο το 1948,⁵⁴ σταδιακά, γινόταν όλο και λιγότερη, και προς το τέλος του εμφυλίου διακόπηκε τελείως, όπως και η επικοινωνία μεταξύ των δύο πλευρών. Προοδευτικά, το μεγάλο βάρος της βοήθειας προς το ΚΚΕ αναλήφθηκε και από τις άλλες Λαϊκές Δημοκρατίες. Επρόκειτο για ένα εξαιρετικά πολύπλοκο, σχεδόν τιτάνιο έργο, τις διαστάσεις του οποίου (οικονομικές, οργανωτικές, πολιτικές, ακόμη και κατασκοπευτικές) ανακαλύπτουμε τα τελευταία χρόνια.

Προκειμένου, λοιπόν, να οργανώσουν την αποστολή της βοήθειας προς τους Έλληνες αντάρτες πραγματοποιήθηκαν συσκέψεις μεταξύ των εκπροσώπων των χωρών της Πολωνίας, της Τσεχοσλοβακίας, της Ουγγαρίας και της Ρουμανίας με τους εκπροσώπους του ΚΚΕ Πέτρο Ρούσο και Γιάννη Ιωαννίδη. Οι συσκέψεις αυτές πήραν κρίσιμες αποφάσεις τόσο για το είδος και την ποσότητα της βοήθειας, όσο και τον τρόπο της αποστολής της.

⁵³ Pavel Hradečný, “Zdrženlivý internacionalismus: Občanská válka v Řecku a československá materiální pomoc Demokratické armádě Řecka”, *Soudobé dějiny*, 2003, τχ 1-2, σελ. 58-92.

⁵⁴ «Εκθεση του υποστράτηγου Јovan Karpicic προς τον Al. Rankovic για τη βοήθεια της Γιουγκοσλαβίας προς τον Δημοκρατικό Στρατό κατά το 1948», στο Βασίλης Κόντης, Σπυρίδων Σφέτας, *Οπ.παρ.*, σελ. 125-127.

Στη μέχρι τώρα βιβλιογραφία, καταγράφονταν τρεις τέτοιες συναντήσεις με πρώτη αυτήν της 8^{ης} Σεπτεμβρίου 1948 στη Βαρσοβία.⁵⁵ Σύμφωνα με τον ιστορικό Αρτιόμ Ουλουνιάν, οι συμμετέχοντες στη σύσκεψη, ενεργώντας εκ μέρους των κρατών τους, παρείχαν εγγυήσεις για πλήρη ικανοποίηση των αναγκών του ΔΣΕ και αποφάσισαν τη σύσταση ειδικής επιτροπής για τον τεχνικό συντονισμό των προμηθειών όπλων και υλικού με έδρα τη Βαρσοβία. Στα εθνικά αρχεία της Ρουμανίας εντοπίστηκαν πρόσφατα τα πρακτικά μιας συνάντησης που πραγματοποιήθηκε νωρίτερα, στις 10 Μαρτίου 1948⁵⁶. Μετά τη σύσκεψη της Βαρσοβίας το Σεπτέμβριο του 1948 ακολούθησαν άλλες δύο συναντήσεις: στην Πράγα 20-21 Ιανουαρίου 1949 και στη Βουδαπέστη 15-16 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους.⁵⁷

Οι συναντήσεις αυτές ήταν καθαρά τεχνικού και συντονιστικού χαρακτήρα. Καταρτίστηκε, από κοινού με τους Έλληνες κατάλογος αναγκών. Στη συνάντηση της 10^{ης} Μαρτίου 1948, το κόστος προσδιορίστηκε στα 11 εκατομμύρια δολάρια. Δημιουργήθηκε και ένα ταμείο για την αγορά όπλων και πυρομαχικών και άλλων υλικών από εμπόρους όπλων⁵⁸. Το ταμείο αυτό είχε αρχικά 2,5 εκατομμύρια δολάρια τα οποία προέρχονταν από τους Πολωνούς (2 εκ.) και τους Ούγγρους (500.000). Με τα χρήματα αυτά αποφασίστηκε να αγοραστούν κυρίως πυρομαχικά που οι αντιπρόσωποι του ΚΚΕ θεωρούσαν πως ήταν επείγον. Για τις υπόλοιπες ανάγκες αποφασίστηκε να συγκεντρωθεί το υλικό από τις τέσσερις Λαϊκές Δημοκρατίες.⁵⁹

Στο μέτρο των δυνατοτήτων των Λαϊκών Δημοκρατιών και των κινδύνων που εγκυμονούσαν, ο «συγκρατημένος διεθνισμός» που επέδειξαν τα κράτη της Βαλκανικής και της Ανατολικής Ευρώπης υπήρξε κρίσιμος για την εξέλιξη του πολέμου, καθώς το ύψος της βοήθειας δεν υπήρξε αμελητέο. Εκταμιεύθηκε σημαντικός όγκος χρημάτων από οικονομίες που βρίσκονταν σε μεγάλη δυσκολία και σε προσπάθεια ανοικοδόμησης μετά από έναν καταστροφικό πόλεμο προκειμένου να χρηματοδοτηθεί ένα μεγάλο φάσμα δραστηριοτήτων. Ένας εντυπωσιακός όγκος από όπλα, πυρομαχικά, επικοινωνιακό υλικό, ρουχισμό, ιατροφαρμακευτικό υλικό,

⁵⁵ Artiom Ulunian, “The Soviet Union and the Greek Question”, *οπ.παρ.*, σελ. 152.

⁵⁶Βλ. Arhivele Nationale ale Romaniei, Serviciul arhive istorice centrale fond CC al PCR dos. 36/1948, f. 32-41 (μετάφραση Απόστολος Πατελάκης).

⁵⁷Artiom Ulunian, *οπ.παρ.* σ. 152.

⁵⁸ Με αυτό τον τρόπο, μειώνονταν έτσι οι κίνδυνοι να κατηγορηθούν οι Ανατολικοί πως προμηθεύουν αυτοί τα όπλα.

⁵⁹ Arhivele Nationale ale Romaniei, Serviciul arhive istorice centrale fond CC al PCR dos. 36/1948, f. 32-41

τροφή, είδη προσωπικής υγιεινής και χρήματα στάλθηκαν στους Έλληνες κομμουνιστές από τους ανατολικοευρωπαίους συντρόφους.

Η συνολική βοήθεια μπορεί να ταξινομηθεί σε τέσσερις κατηγορίες. Πιο συγκεκριμένα: α) αποστολή όπλων, πυρομαχικών, ιατροφαρμακευτικού υλικού, τροφίμων, μηχανημάτων, οχημάτων, άλλων υλικών, β) εκπαίδευση αξιωματικών και μαχητών σε στρατόπεδα στο έδαφος των Λαϊκών Δημοκρατιών γ) περίθαλψη τραυματιών του ΔΣΕ σε νοσοκομεία της Ανατολικής Ευρώπης, δ) μεταφορά και περίθαλψη των παιδιών και άλλων μετακινούμενων από το ΔΣΕ ατόμων στις Λαϊκές Δημοκρατίες.⁶⁰

Όπως δείχνουν τα πολωνικά αρχεία, μέσα σε ένα περίπου χρόνο, από τον Οκτώβριο του 1948 μέχρι το Σεπτέμβριο του 1949 αναχώρησαν από την Πολωνία 12 αποστολές πλοίων μεταφέροντας 14 χιλιάδες τόνους πολεμικού υλικού και καυσίμων και 30 χιλιάδες τόνους τροφίμων και άλλων υλικών. Άλλες 12 αεροπορικές αποστολές έφυγαν από αεροδρόμια της Πολωνίας μεταφέροντας εκρηκτικά και φαρμακευτικό υλικό. Η όλη επιχείρηση συλλογής και μεταφοράς υλικού κόστισε στο Πολωνικό κράτος 4 δισεκατομμύρια ζλότυ (περίπου 16 εκατομμύρια δολάρια).⁶¹ Όπως διαπιστώνεται από τα αρχεία των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης για την αποστολή αυτή ήταν αναλυτικώς ενήμεροι οι Σοβιετικοί από τους ανατολικοευρωπαίους συντρόφους τους.⁶²

Εκτός από τις μυστικές στον πολύ κόσμο δραστηριότητες των ανατολικών συντρόφων, αρκετή δραστηριοποίηση παρατηρήθηκε, τόσο στο επίπεδο της προπαγάνδας, όσο και της προσπάθειας λαϊκής κινητοποίησης. Αρχικά, σε δημόσιο επίπεδο οργανώθηκαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες αλλά και στη Δυτική Ευρώπη επιτροπές πολιτών για την υποστήριξη του «αγωνιζόμενου ελληνικού δημοκρατικού λαού». Σύμφωνα με τον Πέτρο Ρούσο, υπουργό εξωτερικών της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, το 1948 υπήρχαν τέτοιες επιτροπές βοήθειας σε 17 χώρες (σε όλες τις Λαϊκές Δημοκρατίες, στη Γαλλία, στην Ιταλία, στις ΗΠΑ, στην Αυστρία, στην Ελβετία, στο Βέλγιο, στον Ολλανδία, στη Δανία και στον Καναδά)⁶³.

⁶⁰ Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας 1946-1949*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2010, σελ. 29-51.

⁶¹ *Οπ.παρ.*, σελ. 38-39.

⁶² Βλ. αρχειακά τεκμήρια παρακάτω στο τρίτο μέρος του βιβλίου.

⁶³ Άννα Ματθαίου, Πόπη Πολέμη, *οπ.παρ.*, σελ. 13.

Όπως επισημαίνει, ο Ρούσος, «είναι φανερό ότι το έργο των επιτροπών βοήθειας είναι μαζικότερο και στερεότερο στις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας»⁶⁴. Στην Ανατολική Ευρώπη οι επιτροπές αποτελούνται από σημαίνοντα πρόσωπα των καθεστώτων αυτών (στη Βουλγαρία για παράδειγμα συμμετείχε μεταξύ άλλων η σύζυγος του Δημητρώφ, Ρόζα) με στόχο την κινητοποίηση της κοινής γνώμης της χώρας τους για τη συλλογή της μέγιστης δυνατής βοήθειας. Οι πολίτες καλούνταν να συνεισφέρουν σε χρήματα ή είδος. Πέρα όμως από την όποια κινητοποίηση, στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, οι επιτροπές αυτές συνιστούσαν ένα είδος μανδύα προκειμένου να καλυφθούν οι ζωηρές κρατικές δραστηριότητες σε ότι αφορούσε στην κάλυψη των αναγκών του ΔΣΕ.⁶⁵

Συμπερασματικά λοιπόν, οι έρευνες βασισμένες στα πρόσφατα ανοιγμένα αρχεία κρατών της ανατολικής Ευρώπης καθώς και του ιδίου του ΚΚΕ θεμελιώνουν τις αρχικές εκτιμήσεις για το βαθμό της εμπλοκής των κρατών του ανατολικού συνασπισμού σε αυτόν τον πόλεμο και διαψεύδουν την τάση κάποιων να υποτιμηθεί η ενίσχυση του ΔΣΕ από το εξωτερικό και η γενικότερη πολιτική, στρατιωτική και οικονομική βοήθεια προς τους εξεγερμένους κομμουνιστές. Σε όλη τη διάρκεια του εμφυλίου, το ΚΚΕ έδρασε σε στενή συνεργασία με τις Λαϊκές Δημοκρατίες, διατηρώντας στο έδαφος τους μόνιμες αντιπροσωπείες στελεχών με στόχο τον συντονισμό του αγώνα με τα αδελφά κόμματα, την πολιτική και υλική μεγέθυνση της βοήθειας. Στο επίπεδο της στρατιωτικής βοήθειας, ο ΔΣΕ εξαρτήθηκε απόλυτα από την υλική υποστήριξη των ξένων συντρόφων του. Στην πραγματικότητα, μόνο χάρη στην εξωτερική στήριξη έγινε δυνατή η έναρξη του εμφυλίου. Χωρίς τη συστηματική ροή πολεμοφοδίων, τροφίμων και άλλου υλικού, την προστασία και εκπαίδευση των μαχητών στο έδαφος των γειτονικών χωρών, τη περίθαλψη των τραυματιών, ο πόλεμος αυτός θα είχε λήξει πολύ νωρίτερα -αν είχε ποτέ αρχίσει.

Από τους πρώτους μήνες του 1949 οι Σοβιετικοί άρχισαν να προσανατολίζονται στην λήξη του πολέμου στην Ελλάδα. Έβλεπαν πως το κομμουνιστικό αντάρτικο όχι μόνο δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις προσδοκίες που η ηγεσία του είχε δημιουργήσει αλλά επιπλέον αποτελούσε έναν παράγοντα που μπορούσε να αποσταθεροποιήσει την περιοχή προς όφελος των Αμερικανών. Τα ελληνικά στρατιωτικά σχέδια για εισβολή στην Αλβανία αναδείκνυαν την ανάγκη για κάποιο συμβιβασμό από την πλευρά των κομμουνιστών και είχαν άμεση επίπτωση στην

⁶⁴ *Οπ.παρ.*

⁶⁵ ΥΕΞ. 26065/Βα/48. Προσωπικό Αρχείο Ευάγγελου Κωφού.

ποσότητα της παρεχόμενης βοήθειας. Στις αρχές Απριλίου 1949, ο Ζαχαριάδης κλήθηκε στη Μόσχα για να του ανακοινωθούν τα άσχημα νέα: έπρεπε το αντάρτικο να σταματήσει. Με την επιστροφή στο Γράμμο στις 19 Απριλίου 1949 γνωστοποίησε το πρόβλημα στους συντρόφους του. Αμέσως η αποστολή βοήθειας διακόπηκε όπως και κάθε διέλευση από τα ελληνο-αλβανικά και τα ελληνο-βουλγαρικά σύνορα.⁶⁶ Τον Μάιο, πάντως, άνοιξαν και πάλι τα σύνορα και η βοήθεια ξανάρχισε να έρχεται, και η ηγεσία του ΚΚΕ ετοιμάστηκε εκ νέου για τη μεγάλη αντεπίθεση. Επρόκειτο για μια αλλαγή στη στάση της ΕΣΣΔ, συνδεδεμένη με τις διεθνείς διπλωματικές εξελίξεις. Η αλλαγή στάσης, αυτή, δείχνει, αναμφίβολα τη δυστοκία των Σοβιετικών να σταματήσουν πολιτικά, τον ένοπλο αγώνα στην Ελλάδα. Οποιαδήποτε, θετική για αυτούς εξέλιξη στο πεδίο των μαχών, θα μπορούσε να σημάνει την αναζωπύρωσή του.

Όμως, η κατάσταση δεν ήταν, πλέον, αναστρέψιμη για το ΚΚΕ. Ουσιαστικά, από την ήττα στο Γράμμο το προηγούμενο καλοκαίρι, και οριστικά, μετά την παταγώδη αποτυχία του ΔΣΕ στη Φλώρινα στις 12 Φεβρουαρίου 1949, τα πράγματα οδηγούσαν σταθερά στην τελική ήττα. Οι δυνάμεις του ΚΚΕ συρρικνώνονταν ενώ οι αντίπαλοι τους του Εθνικού Στρατού δυνάμωναν.

Επιπλέον, πέρα από το πρόβλημα στις σχέσεις του με το κομμουνιστικό κόμμα της Γιουγκοσλαβίας, το ΚΚΕ είχε τριβές και με τους Αλβανούς συντρόφους. Οι τριβές αυτές είχαν πολλές αιτίες. Καταρχήν, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η διαχείριση του υλικού ήταν μια από αυτές. Το ΚΚΕ κατηγορούσε τους Αλβανούς για υπεξαίρεση της βοήθειας που προοριζόταν για το ΔΣΕ.

Ένα δεύτερο σημαντικό σημείο τριβής μεταξύ των δύο κομμάτων ήταν η είσοδος των ανταρτών μέσα στην Αλβανία προκειμένου να τη χρησιμοποιήσουν για τις επιχειρήσεις τους. Σε αρκετές περιπτώσεις, το Αλβανικό έδαφος είχε χρησιμοποιηθεί για στρατιωτικούς ελιγμούς με τη σύμφωνη γνώμη των Αλβανών. Όπως αναφέρει η Αλβανίδα ιστορικός Lalaj, μία έκθεση για τις κινήσεις ελληνικών αντάρτικων ομάδων μέσα στο αλβανικό έδαφος τη νύχτα της 27^{ης} προς 28^η Μαρτίου 1949 δείχνει με ποιο τρόπο το πράγμα δούλευε: ο Ζαχαριάδης, συνάντησε τον Αλβανό ηγέτη Σέχου στις 23 Μαρτίου και συμφώνησαν να περάσουν περίπου τρεις

⁶⁶ Γιώργης Βοντίσιος-Γούσιος, *Οι αιτίες για τις ήττες, τη διάσπαση του ΚΚΕ και της ελληνικής Αριστεράς*, Αθήνα, Κακουλίδης, 1977, σελ. 501. Μήτσος Παρτσαλίδης, *Διπλή αποκατάσταση της εθνικής αντίστασης*, Αθήνα, Θεμέλιο, σελ. 199. Βασίλης Κόντης, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα 1945-1949*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1986, σελ. 382-388. Θανάσης Σφήκας, *Οι Άγγλοι εργατικοί, οπ.παρ.*, σελ. 489-495. Peter Stavrakis, *οπ.παρ.*, σελ. 181-185.

χιλιάδες μαχητές του ΔΣΕ που κατευθύνονταν από το Βίτσι στο Γράμμο. Μαζί με τους μαχητές μετακινήθηκαν μηχανοκίνητα οχήματα και 400 περίπου άλογα.⁶⁷

Σε αρκετές όμως περιπτώσεις οι αντάρτες του ΔΣΕ έμπαιναν στο αλβανικό έδαφος χωρίς προηγουμένως να έχουν πάρει την παραμικρή έγκριση από τις αλβανικές αρχές. Μόλις αντιμετώπιζαν πίεση από τον Ελληνικό Στρατό ή ακριβώς για να μην την αντιμετωπίσουν περνούσαν «μέσα».⁶⁸ Αν και το ίδιο πρόβλημα, είχε παρατηρηθεί κατ' επανάληψη τόσο στα γιουγκοσλαβικά όσο και στα βουλγαρικά σύνορα, το πρόβλημα στην ελληνοαλβανική μεθόριο ήταν οξύτερο: αφενός γιατί εκεί ο ΔΣΕ είχε τα μεγάλα του μέτωπα, στο Γράμμο, στο Βίτσι και νορτίτερα στη Μουργκάνα και κατ' επέκταση τις σημαντικότερες δυνάμεις του και αφετέρου γιατί οι Αλβανοί είχαν τον έντονο φόβο μιας επικείμενης εισβολής του ελληνικού στρατού, φόβο απολύτως δικαιολογημένο από τα γεγονότα και τις πολιτικές και διπλωματικές κινήσεις της ελληνικής κυβέρνησης.⁶⁹

Με το τέλος του εμφυλίου, το πρόβλημα ανάμεσα στα δύο κόμματα, το ελληνικό και το αλβανικό ήταν άλλο: η επιθυμία του ΚΚΕ να γίνει η Αλβανία ο χώρος ανασυγκρότησης των δυνάμεων του ΔΣΕ προκειμένου να επιχειρήσει μια νέα είσοδο στην Ελλάδα και ταυτόχρονα να γίνει το καθοδηγητικό κέντρο όλων των δράσεων του κόμματος στην Ελλάδα επειδή «η Αλβανία προσφέρεται γεωγραφικά περισσότερο από κάθε άλλη χώρα για την καθοδήγηση από το εξωτερικό της δράσης του ΚΚΕ στην Ελλάδα» ιδιαίτερα μάλιστα τα «αντάρτικα τμήματά μας που παρέμειναν και δρουν στην Ελλάδα και που έχουν ανάγκη απεδώ καθοδήγησης και ανεφοδιασμού»⁷⁰. Οι Αλβανοί ρώτησαν τον Στάλιν ο οποίος ήταν αρνητικός καθώς θεώρησε εξαιρετικά επικίνδυνο για την εδαφική ακεραιότητα της Αλβανίας ένα τέτοιο ενδεχόμενο.⁷¹ Μετά από μια ανταλλαγή αλληλογραφίας μεταξύ των δύο

⁶⁷ Ana Lalaj, "The implication of Albania in the civil war in Greece", ανακοίνωση στο συνέδριο The Balkans in the Cold War, Αθήνα, LSE/ΙΔΚΚ, 2011.

⁶⁸ Στον ελιγμό από τον Γράμμο στο Βίτσι τον Αύγουστο του 1948, δόθηκαν εντολές να μην περάσουν οι αντάρτικες δυνάμεις από Αλβανικό έδαφος. Αυτό όμως δεν τηρήθηκε. Είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα από το ημερολόγιο, του στελέχους του ΚΚΕ, Δ. Βλαντά: «22-8-48: Ο Χείμαρρος [Β. Γκανάτσιος] πέρασε τη δύναμη της 14^{ης} ταξιαρχίας μέσα από αλβανικό έδαφος [...] αυτό είναι σωστή προβοκάτσια». Ο Χείμαρρος σε προφορική του μαρτυρία για το συμβάν, παραδέχεται ότι πέρασε τις δυνάμεις του από αλβανικό έδαφος, αλλά δεν αποδέχεται πως ήταν ο μόνος. Αντίθετα ισχυρίζεται πως όλοι αυτό έκαναν. Βλ. Δημήτρης Βλαντάς, *Ημερολόγιο 1947-1949*, Αθήνα, Εστία, 2007, σελ. 217.

⁶⁹ Σταύρος Ντάγιος, «Ο αλβανικός παράγοντας στη λήξη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου», στο Ιωάννης Μουρέλος, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *οπ.παρ.*, σελ. 128-129. Ana Lalaj, *οπ.παρ.*

⁷⁰ «Επιστολή Ν. Ζαχαριάδη προς το Κόμμα Εργασίας της Αλβανίας (27 Οκτωβρίου 1949)», ΑΣΚΙ/κ. 353/Φ. 20/3/54. Αναφέρεται, επίσης στο Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, *οπ.παρ.*, σελ. 332-333.

⁷¹ Ana Lalaj, *οπ.παρ.*, σελ. 10.

κομμάτων οι τόνοι ανέβηκαν και άρχισαν οι αλληλοκατηγορίες. Τον Νοέμβριο του 1949, ο Ενβέρ Χότζα ειδοποίησε τον Ζαχαριάδη πως αυτός και οι δικοί του ήταν ανεπιθύμητοι στη χώρα και πως θα έπρεπε να την εγκαταλείψουν.⁷² Τον Ιανουάριο του 1950, ο Ζαχαριάδης και ο Παρτσαλίδης εκ μέρους του ΚΚΕ και ο Χότζα με τον Σέχου, εκ μέρους του Αλβανικού Κόμματος Εργασίας, συναντήθηκαν στη Μόσχα παρουσία του Στάλιν προκειμένου να ασκηθεί κριτική στο ΚΚΕ για την ήττα στον εμφύλιο και να βρεθεί και ένας συμβιβασμός ανάμεσα στα δύο κόμματα.⁷³ Σύμφωνα με την ιστορικό Ι. Παπαθανασίου, πιθανόν να ήταν η τελευταία φορά που ο Ζαχαριάδης συναντήθηκε με τον Στάλιν σε στενό κύκλο. Τρία χρόνια αργότερα, ο θάνατος του Σοβιετικού ηγέτη, θα σήμαινε την αρχή του τέλους και για τον Έλληνα γενικό γραμματέα.

Το τέλος του εμφυλίου, στις βουνοκορφές του όμορφου όρους Γράμμου ήρθε Αύγουστο του 1949. Από πλευράς όμως, στρατηγικών, φιλοδοξιών και κινήσεων η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας έκανε κάποιο διάστημα μέχρι να αποδειχτεί αυτό που πολλοί είχαν καταλάβει από νωρίς: την ήττα του ΚΚΕ στον εμφύλιο. Τον Σεπτέμβριο του 1949, ο Ζαχαριάδης συνέταξε επιστολή προς τον Στάλιν, με την οποία ανακοίνωσε την ήττα και την υποχώρηση του ΔΣΕ αλλά ταυτόχρονα διατύπωσε την επιδίωξη του για «διατήρηση και ενίσχυση του παρτιζάνικου αγώνα σ' όλη τη χώρα» και έκρινε απαραίτητη την προετοιμασία και ενίσχυση «πολιτικά, οργανωτικά και στρατιωτικά» των δυνάμεων του ΚΚΕ στο εξωτερικό. Τελικά, «εφόσον θα αναπτύξουμε τους μαζικούς και λαϊκούς αγώνες, θα διατηρήσουμε την παρτιζάνικη δραστηριότητα σ' όλη τη χώρα έχοντας έτοιμες τις δυνάμεις μας στο εξωτερικό και σε σχέση με τη διαμόρφωση της διεθνούς κατάστασης θα μπορέσουμε την κατάλληλη στιγμή να γενικεύσουμε πάλι τον ένοπλο αγώνα για την ανατροπή του μοναρχοφασισμού».⁷⁴

Η άρνηση της ηγεσίας του ΚΚΕ να αποδεχτεί την ήττα του στρατού της στον εμφύλιο, είχε αρνητικές συνέπειες, τόσο για το ΚΚΕ όσο και για τη χώρα. Στο εσωτερικό, ο ΔΣΕ σκόρπισε μερικές εκατοντάδες ανταρτών σε διάφορα σημεία της

⁷² *Οπ.παρ.* Αξιοσημείωτο γεγονός, σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει η Αλβανίδα ιστορικός, είναι πως τον Ιανουάριο του 1950 στις αποθήκες της Αλβανίας υπήρχαν ακόμη προορισμένα για το ΔΣΕ 46 χιλιάδες τουφέκια, 5 χιλιάδες αυτόματα όπλα, 2 χιλιάδες οπλοπολυβόλα, και άλλα υλικά ικανά να συντηρήσουν ένα στρατό πενήντα χιλιάδων ατόμων.

⁷³ Ana Lalaj, *οπ.παρ.* Ιωάννα Παπαθανασίου, «Ηττημένος πρωταγωνιστής: το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στα χρόνια 1945-1950», *οπ.παρ.*, σελ. 270.

⁷⁴ «Προς την Κ.Ε. του Κ.Κ. (μπ) της Σ.Ε., Για το σ. Στάλιν», αναφέρεται στο Φίλιππος Ηλιού, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος*, *οπ.παρ.*, σελ. 270-272.

χώρας. Συνέβαλε έτσι στη διαιώνιση της προσωπικής τραγωδίας των εναπομεινάντων μαχητών του ΔΣΕ, και στην παράταση του κλίματος εμφυλίου πολέμου.⁷⁵ Στην υπερορία, το ΚΚΕ προσπάθησε να οργανώσει στρατόπεδα εκπαίδευσης ανταρτών προκειμένου αυτοί στη συνέχεια να εισέλθουν παράνομα στην Ελλάδα με σκοπό να προξενήσουν δολιοφθορές και να συμμετάσχουν και σε άλλες παράνομες δραστηριότητες. Η δράση του αυτή το ενέπλεξε σε «ιστορίες κατασκοπείας» που βρίσκονταν, βέβαια, σε απόλυτη αντιστοιχία με την κουλτούρα του ψυχρού πολέμου.

Η πολιτική του «όπλου παρά πόδα»⁷⁶, δηλαδή, η πολιτική θέση της ηγεσίας πως αυτό που συνέβη τον Αύγουστο του 1949 στο Γράμμο επρόκειτο για προσωρινή υποχώρηση μέχρι να διαμορφωθούν οι όροι για μια νέα αντεπίθεση, παρέμεινε η βασική γραμμή του κόμματος μέχρι τον θάνατο του Στάλιν το 1953. Η γραμμή αυτή, δεν ήταν «ένα σύνθημα για εσωτερική κατανάλωση»⁷⁷, ούτε απηχούσε απλώς την ανάγκη του κόμματος για προσαρμογή στις νέες συνθήκες μετά την ήττα. Προσαρμοσμένη στις ελληνικές συνθήκες, εναρμονιζόταν απολύτως με τη γραμμή της έντασης που η γραμμή της Κομινφόρμ από την πρώτη στιγμή της ίδρυσης της οριοθέτησε απέναντι στο δυτικό κόσμο.

⁷⁵ Πιο χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της τραγωδίας της 7^{ης} Μεραρχίας του Δημοκρατικού Στρατού στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Για το θέμα αυτό βλ. Γιώργος Δ. Γκαγκούλιας, *Η αθέατη πλευρά του εμφυλίου. Τα τραγικά γεγονότα της 7^{ης} Μεραρχίας του ΔΣΕ*, Αθήνα, Ιωλκός, 2001. Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, οπ.παρ.*, σελ. 119-136.

⁷⁶ Το Σεπτέμβριο του 1949 δημοσιεύτηκε με τίτλο «Η εξέλιξη της κατάστασης και τα καθήκοντα του ΔΣΕ» η απόφαση του ΠΓ που κινούνταν στο παραπάνω πνεύμα. Βλ. *Δημοκρατικός Στρατός*, Σεπτέμβρης 1949, τχ. 9, σελ. 597-601. Λίγες εβδομάδες αργότερα στις 9 Οκτωβρίου 1949, συνήλθε η 6^η ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, που οι αποφάσεις της συμπυκνώθηκαν στο σύνθημα «το όπλο παρά πόδα».

⁷⁷ Ιωάννα Παπαθανασίου, «‘Το όπλο παρα πόδα’: Λεκτική πολεμική ή πολιτική ανασυγκρότησης», στο Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος, Γρηγόρης Ψαλλίδας, *Ο εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο*, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949, Αθήνα, Θεμέλιο, 2002, σελ. 142.